

ПОРІВНЯННЯ СТУПЕНЯ ПРИВАБЛИВОСТІ НІМЕЧЧИНИ ТА УКРАЇНИ

Романчук Любов Анатоліївна

кандидат філологічних наук, замдиректора, *ФОП «Дмитро Щитов»*

Щитов Дмитро Миколайович

кандидат економічних наук, докторант, Університет митної справи та фінансів

Мормуль Микола Федорович

кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри комп'ютерних наук та інженерії програмного забезпечення, Університет митної справи та фінансів

Анотація. У статті розглянуто різні рейтингові системи привабливості країн, їх переваги та недоліки. Запропоновано нову рейтингову систему з 14 найважливіших критеріїв якості та комфорту життя. На прикладі Німеччини та України проведено порівняльний аналіз цих критеріїв. З використанням інтегрального критерію якості, а також оцінок та «ваг» від експертів, обчислено ступінь привабливості обраних країн. Дослідження показало, що низький рейтинг України в багатьох списках не відображає дійсності, тоді як високий рейтинг Німеччини виявився завищеним. Також продемонстровано більшу привабливість ведення електронної торгівлі в Україні завдяки нижчим податкам, більшій свободі, кращій якості мобільного зв'язку та швидкості Інтернет-доставок.

Ключові слова: привабливість країн, рейтингова система, Німеччина, Україна, експертні оцінки, ваги показників, інтегральний критерій, якість життя.

Рейтинги країн за ступенем привабливості почали формуватися, коли у 1990 році пакистанський економіст Махбуб уль-Хак запропонував концептуальні положення «Індексу людського розвитку», що включав показники, як-от доход на душу населення, тривалість життя, грамотність і стан навколишнього середовища [1]. У 2012 році з'явилася методологія «рівень щастя», що враховує 33 показники благополуччя [2]. А у 2013 році компанія Economist Intelligence Unit запропонувала власну систему рейтингування, що базується на 9 показниках якості життя [3].

Проте всі ці рейтинги мають свої недоліки. Деякі з них використовують опитування, що може знизити об'єктивність оцінок, тоді як інші показники є малозначущими для реального відчуття якості життя. Існують й інші рейтингові системи, які оцінюють інвестиційний клімат, аутсорсингову привабливість, конкурентоспроможність та інші аспекти [4, с. 69-70].

Так, рейтинг туристичної привабливості враховує специфічні параметри, як-от кількість музеїв, якість туристичних послуг, архітектурні прикраси та безпеку. За цим рейтингом лідирують Австралія, Канада, Італія, Швейцарія та Франція, тоді як Фінляндія та Ісландія отримують високі оцінки за безпеку.

Ю. П. Дудка пропонує класифікації країн за конкурентоспроможності, безпеки, економічної свободи, гуманітарного розвитку та індекс потенціалу міжнародного впливу [5, с.37-41], що нагадує методологію Economist Intelligence Unit. Однак до 2022 року багато людей сприймали ці рейтинги за чисту правду, відвідуючи інші країни переважно як туристи. Після початку війни в Україні, українські біженці зіткнулися з реальністю, яка показала, що офіційні рейтинги часто не відповідають дійсності. Це змусило замислитися над більш практичним рейтингом якості та комфорту життя, який би враховував людські потреби.

Таким чином, виникає потреба в нових підходах до оцінки країн, що ґрунтуються на реальному досвіді людей, а не лише на статистичних показниках.

Виходячи з досвіду життя у Західній Європі, в цій статті пропонується створити рейтинг якості та комфорту життя, який враховує людські потреби. Цей рейтинг має включати показники, що важливі для повсякденного життя, такі як доступ до медичних послуг, рівень освіти, соціальне забезпечення, екологічні умови та комунікаційні можливості. Зосередження на реальному досвіді мешканців дозволить краще відобразити справжній стан справ у країнах, виявивши їхні сильні та слабкі сторони, а також підвищити об'єктивність оцінок. Це допоможе людям зробити свідомий вибір, коли мова йде про переїзд або подорожі (табл. 1).

Таблиця 1

Критерії привабливості країн

№ з/п	Критерій	Коментар
1	Інфраструктура	Крокова доступність магазинів, поліклініки, дитячого садку, школи у кожному мікрорайоні має велике значення, оскільки скорочує час, що витрачається на побутові потреби. Її нерозвиненість або відсутність, навпаки, забирає багато зайвого часу.
2	Медичні послуги	Їх доступність, швидкість надання, відстань від дому, вартість, наявність в аптеках ліків має аналогічний вплив на життя людини. І навпаки.
3	Власне житло	Вартість оренди житла чи офісу значно впливає на прибутки і, отже, рівень життя.
4	Дрібний та середній бізнес	Наявність дрібних пунктів обслуговування, ремонт та оренда речей та побутової техніки (холодильників, ноутбуків, гаджетів) тощо полегшує та здешевлює життя людини.
5	Клімат	Середньорічна температура, кількість опадів впливають не тільки на настрій, а й на самопочуття, комфорт переміщень, дозвілля.
6	Споживчий кошик	Чим вищі ціни на продукти харчування та предмети побуду, тим дорожче життя.
7	Податки, штрафи	Їх розміри та кількість суттєво впливають на доходи.
8	Екологія	Чистота повітря та води, ступінь озеленіння впливають на здоров'я та вік життя.
9	Ступінь свободи громадянина	Права людини на комфорт, особистий простір та безпеку суттєво впливають на комфорт та якість життя.
10	Ландшафт	Естетичний та економіко-господарчий фактор має вплив на настрій та позитивні чи ні почуття.
11	Наявність теплого моря	Оздоровчий та естетичний фактор впливає на здоров'я та настрій.
12	Догляд за дитиною	Тривалість відпустки за немовлям, дитиною з обмеженими здібностями тощо впливає на стосунки з дитиною та здоров'я її та матері.
13	Соціальна допомога	Розмір допомоги безробітним, незаможним, біженцям, матерям за доглядом за дитиною, тощо запобігає злиднів.
14	Право людини на інформацію	Правдиві новини, супутникове телебачення, соціальні мережі без заборон, тощо необхідні, щоб орієнтуватися в ситуації, бути в курсі реалій.

Джерело: авторська розробка

Наведені у таблиці 1 категорії не залежать від опитування людей та ступеня їх правдивості. І це важливо.

Проаналізуємо запропоновану систему на прикладі двох країн: Німеччини та України.
1. Інфраструктура. В Україні для будь-якого будівельного проекту обов'язково розробляють інфраструктуру, що забезпечує зручний доступ до необхідних закладів, таких як магазини,

поліклініки, дитячі садки та школи. У Німеччині ж така практика відсутня, що може створювати незручності, особливо у великих містах, де заклади можуть бути розташовані на значній відстані, що зтягує час для мешканців. Проте в малих містах ця проблема менш актуальна, адже більшість необхідних закладів знаходиться в близькості один до одного, що робить повсякденне життя більш комфортним. Це підкреслює важливість планування інфраструктури з урахуванням потреб мешканців.

2. Медичні послуги. Швидкість надання медичних послуг у Німеччині властива лише приватній медицині (200 євро за прийом лікаря), на соціальну же медичну допомогу необхідно чекати від півроку до року (в Україні – кілька днів).

2. Медичні послуги. У Німеччині пацієнти мають можливість швидко отримати приватні медичні послуги, сплативши близько 200 євро за візит до лікаря. Проте для отримання соціальної медичної допомоги через страхування доводиться чекати досить довго — від півроку до року. В Україні ситуація інша: медичні послуги за страховкою зазвичай доступні протягом кількох днів. Ще однією важливою відмінністю є доступність ліків. В українських аптеках можна купити багато медикаментів без рецепта, тоді як у Німеччині значна кількість ліків реалізується лише за рецептом. Це створює різні умови для пацієнтів в обох країнах, впливаючи на швидкість і доступність медичних послуг та препаратів.

3. Власне житло. За даними Eurostat за 2023 рік, у Німеччині лише 46 % мають власне житло (за іншими оцінками, 42 %). В Україні цей показник становить 86,3% [6]. Тому більшість німців орендують житло: 1,5–2 тис. євро в місяць за двокімнатну квартиру у великих містах при середньому заробітку 2665 євро (56,28% по мінімуму). Для порівняння: в Україні ціна оренди аналогічної квартири становить від 10 до 20 тис. грн. (295–590 євро) при середньому заробітку 16836 грн. або 402 євро (59% по мінімуму). Це приблизно рівні показники.

4. Малий та середній бізнес. В Україні малий та середній бізнес становить важливу частину економіки, забезпечуючи 50-70% валового внутрішнього продукту (ВВП), причому частка малого бізнесу сягає близько 16%. У Німеччині частка малого та середнього бізнесу складає 46,7% ВВП [7], [8]. Але роль малих підприємств менш помітна через слабкий розвиток у таких сферах, як дрібний ремонт, обслуговування побутової техніки та дрібна торгівля. Натомість в Україні малий бізнес активно представлений у цих галузях, що робить його більш видимим і відчутним для споживачів. Це підкреслює різницю в структурі та функціонуванні малого бізнесу в обох країнах.

5. Клімат. В Німеччині та Україні панує помірний клімат, проте в північних регіонах Німеччини вплив Балтійського та Північного морів призводить до частих дощів. В Україні таких умов немає, що визначає інший характер клімату в північних регіонах. Це може впливати на агрокліматичні умови, екосистеми та життя мешканців [9], [10].

6. Споживчий кошик. У 2023 році мінімальний продуктовий кошик в Україні коштував 2587 гривень і містив 297 товарів і послуг. Натомість середній споживчий кошик у Німеччині налічував 475 найменувань, а його вартість коливалася від 1300 до 3200 євро залежно від регіону. Для українських біженців, які працюють у Німеччині, значно вищі витрати на їжу та побутові предмети призводять до зменшення реальних прибутків, порівняно з їхніми доходами в Україні. Це підкреслює складнощі, з якими стикаються біженці в нових умовах [11], [12], [13].

7. Податки бізнесу. У Німеччині податкова система для бізнесу умовно складається з трьох частин: корпоративного податку (15%), податку на приріст капіталу (25%) і ПДВ (19%), що в сумі становить 59% [14]. В Україні ж бізнес сплачує єдиний податок у розмірі 302,80 грн, що не перевищує 10% прожиткового мінімуму для працездатних осіб. Ця різниця в податкових ставках є колосальною і відображає різні підходи до оподаткування у двох країнах.

8. Екологія. У Німеччині не спостерігається достатньої кількості смогу, оскільки багато підприємств переміщені в південні країни. Проте стан річок залишається незадовільним за даними німецьких джерел. Крім того, численні вітряки, які встановлені для генерації енергії, можуть завдавати більше шкоди природі, ніж атомні електростанції в Україні. Це підкреслює складність екологічних питань, пов'язаних із енергетичною політикою в обох країнах.

9. Ступінь свободи. У сфері свободи Німеччина має значні обмеження, які поступаються Україні в багатьох аспектах:

- а) існує досить мала норма на розмір дачних будинків;
- б) заборонено залишатися на ніч у дачних будинках під загрозою штрафу;
- в) у будівлях уздовж вулиць заборонено встановлювати супутникові тарілки та склити балкони;
- г) на присадибних ділянках приватних будинків заборонено саджати фруктові дерева.
- д) є проблеми з наданням послуг у сферах доставки товарів, їжі та банківських послуг, що гальмує розвиток електронної комерції;
- е) поштовий сервіс працює повільніше, ніж в Україні, і Німеччина навіть не є членом міжнародного сервісу експрес-доставки EMS;
- ж) якість та швидкість мобільного зв'язку та Інтернету відстають від українських стандартів, що ускладнює електронні платежі та онлайн-процедури;
- з) на другорядних німецьких дорогах немає спеціально виділених місць для тимчасової зупинки транспорту, тоді як в Україні можна зупинитися практично будь-де;
- і) придорожніх готелів, кав'ярень та їдалень обмаль; наприклад, між Франкфуртом і Гамбургом лише кілька закусочних та кав'ярень. В Україні ж на аналогічній відстані між селом Грушев і Вінницею розташовано понад 15 закладів харчування та 7 готелів із ресторанами. Ці фактори свідчать про більшу свободу у виборі та можливостях для розвитку в Україні, порівняно з Німеччиною [4, с. 77-78].

10. Ландшафт. Німеччина розділена на п'ять ландшафтних зон від низовини на півночі до гір на півдні, що включає рівнини, пагорби та альпійські райони. Україна має подібну рельєфну структуру, з різноманітними ландшафтами, які варіюються від рівнин у центрі та на півдні до Карпат на заході та Кримських гір на півдні. Це забезпечує обидві країни унікальні природні умови, що впливають на клімат, сільське господарство та біорізноманіття. Наприклад, різноманітність рельєфу в Україні створює численні екосистеми, які підтримують багатий флору і фауну [15, с. 77-78].

11. Море. На півдні Україну омивають теплі Чорне та Азовське моря, що робить її привабливою для відпочинку і туризму завдяки комфортним температурним умовам. У той же час, північні береги Німеччини омивають холодні Балтійське та Північне моря, які не завжди сприяють активному відпочинку. Це означає, що за цим критерієм Україна має значну перевагу, приваблюючи туристів своєю теплою кліматичною зоною та можливостями для пляжного відпочинку. Крім того, це створює сприятливі умови для розвитку морського бізнесу, рибальства та курортної інфраструктури в Україні.

12. Догляд за дитиною. У Німеччині батькам надається відпустка по догляду за немовлям тривалістю 1 рік, що забезпечує можливість доглядати за дитиною в перші місяці її життя. В Україні цей термін значно довший — 3 роки, що дозволяє батькам більше часу проводити з дитиною та забезпечити її потреби. Це свідчить про різні підходи до сімейної політики та підтримки батьків у обох країнах, де українська система може більше сприяти довготривалому вихованню дітей.

13. Соціальна допомога по безробіттю у Німеччині становить 502 євро, що забезпечує певний рівень підтримки для людей, які втратили роботу [16]. В Україні ж допомога коливається від 1500 до 2500 грн (32,9-59,83 євро), і ці виплати доступні лише для окремих

категорій громадян. Це відображає значну різницю в рівні соціальної підтримки, де німецька система пропонує більш стабільну фінансову допомогу безробітним [17].

14. Право на інформацію. У Німеччині існують обмеження на висвітлення негативних подій, таких як пожежі, вбивства, ДТП та страйки, що часто призводить до їх замовчування в медіа. Крім того, фіксація аварій на телефон або в глобальних мережах підлягає штрафам. Це може пояснювати мовчання людей, які виїхали до Європи до війни, але виявилися в складних умовах. В Україні ж немає таких обмежень, що дозволяє вільно висвітлювати будь-які події в ЗМІ та соціальних мережах. Це сприяє відкритості та прозорості інформаційного простору, що особливо важливо в кризових ситуаціях.

Отже, ми отримали багатокритеріальну модель із 14 показників (критеріїв) для визначення ступеня привабливості країн. Подальший алгоритм виглядає наступним чином:

1. Отримання від експертів оцінок критеріїв для двох країн в інтервалі від 0 до 10, після чого розраховуються середні оцінки.
2. Нормалізація оцінок, тобто зведення їх до безрозмірних величин для забезпечення коректності порівняння.
3. Сортування критеріїв: експерти присвоюють вагові коефіцієнти, оцінюючи значущість кожного критерію.
4. Визначення групових ваг та їх нормалізація.
5. Складання інтегрального критерію з використанням нормалізованих оцінок та ваг.
6. Отримання числових значень інтегрального критерію для кожної країни та порівняння результатів.

Цей підхід дозволить об'єктивно оцінити привабливість країн за різними критеріями та зробити обґрунтовані висновки.

Перший крок. Для оцінки критеріїв привабливості запропонованої моделі для України та Німеччини ми щоразу залучали трьох експертів, яких обирали з трьох груп: 1) українські біженці, що, проживши в Німеччині якийсь час, повернулися до України; 2) українські біженці, які досі перебувають в Німеччині; 3) німці українського походження, які давно виїхали до Німеччини (у 1980-х та 90-х роках) і добре знають її нюанси. Сенсу залучати суто німецьких експертів немає, бо, не маючи досвіду проживання та роботи в Україні, вони не в змозі порівнювати її стандарти з німецькими. Залучені експерти надають оцінки критеріїв таблиці 1 в Україні та Німеччині.

Групова оцінка експертів обчислюється за формулою:

$$f_i = \frac{1}{p} \sum_{k=1}^p f_{ik}, \quad (1)$$

де f_{ik} – оцінка (бал) k -го експерта для оцінки i -го критерію f_i $i = \overline{1, n}; k = \overline{1, p}$, n – кількість критеріїв, p – кількість експертів.

Другий крок. Нормалізуємо отримані групові (середні) оцінки за методикою експертних оцінок [4, с. 81-84].

Отримані значення α_i^0 представлені у табл. 2.

Таблиця 2

Групові експертні нормалізовані оцінки критеріїв

Критерії \ Країна	Інфра-структура	Медпослуги	Власне житло	Дрібний бізнес	Клімат	Споживчий кошик	Податки	Екологія
Німеччина	0,35	0,51	0,45	0,61	0,35	1,00	0,26	1,00
Україна	0,95	0,90	0,91	0,90	0,88	0,58	0,90	0,77

Продовження таблиці 2

Критерії \ Країна	Ступінь свободи	Ландшафт	Наявність теплого моря	Догляд за дитиною	Соціальна допомога	Право на інформацію
Німеччина	0,15	1,00	0,45	0,13	1,00	0,23
Україна	0,89	1,00	1,00	1,00	0,15	0,92

Джерело: авторська розробка

Графіки, побудовані за таблицею 2 (рис. 1), ілюструють розподіл значень критеріїв. В Україні розподіл виглядає більш плавним, що свідчить про стабільність і рівномірність показників. Натомість в Німеччині спостерігається вкрай нерівномірний розподіл, що може вказувати на значні коливання в оцінках та потенційні проблеми в окремих сферах. Це співвідношення відображає різні підходи до розвитку та управління ресурсами в обох країнах.

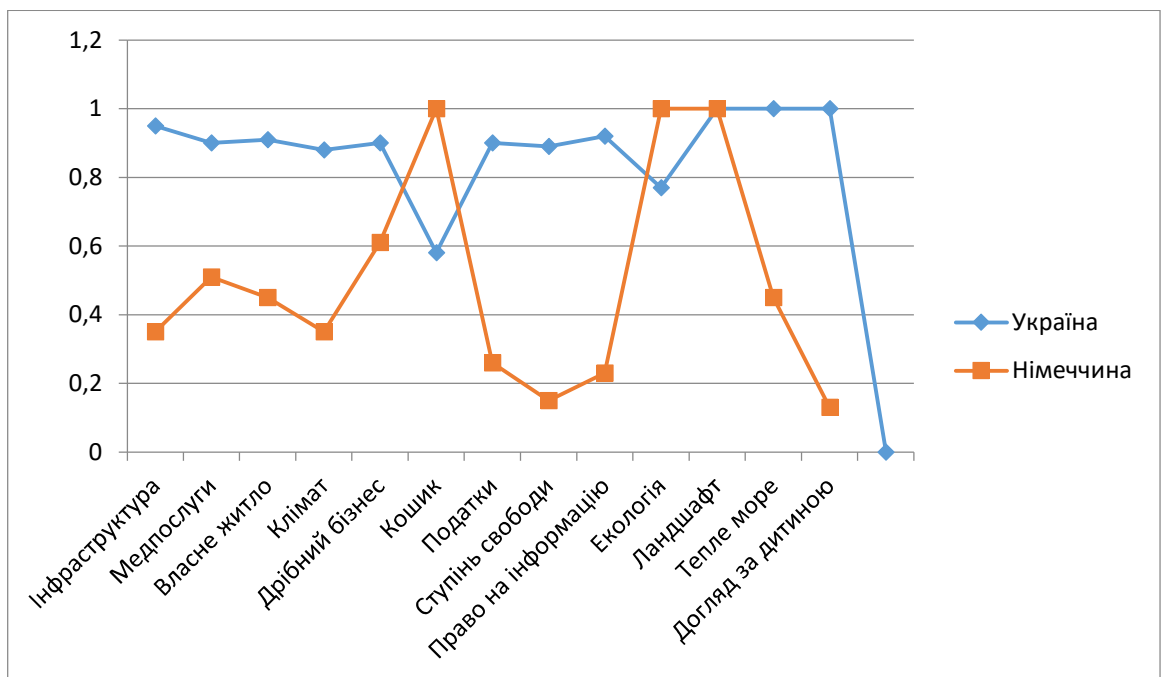

Рис. 1. Привабливість України та Німеччини за критеріями таблиці 1

Джерело: авторська розробка

Третій крок – надання критеріям ваг, що відображають їх важливість для експертів. Для цього ми знов залуцаємо наших експертів, кожен з яких має свій підхід. Перший експерт (після повернення в Україну) надав найвищі ваги інфраструктурі, медичним послугам, житлу, дрібному бізнесу, клімату та споживчому кошику. Другий експерт (який залишається в Німеччині) виділяє споживчий кошик, медичні послуги, ступінь свободи та інфраструктуру як ключові критерії. Третій експерт (німець українського походження) акцентує увагу на медичних послугах, інфраструктурі, власному житлі та податках.

Експерти надали критеріям такі ваги (табл. 3).

Таблиця 3

Ненормовані ваги критеріїв

№ з/п	Критерії (f_i)	I експерт	II експерт	III експерт
1	Інфраструктура	14	11	14
2	Медичні послуги	13	13	13
3	Власне житло	12	1	12
4	Дрібний бізнес	8	9	9
5	Клімат	9	7	10
6	Споживчий кошик	2	14	7
7	Податки	10	8	11
8	Екологія	7	4	5
9	Ступінь свободи	6	12	8
10	Ландшафт	4	3	1
11	Наявність теплого моря	5	6	4
12	Догляд за дитиною	3	2	6
13	Соціальна допомога	11	5	2
14	Право на інформацію	1	10	3

Джерело: авторська розробка

Четвертий крок. Як і у попередньому разі, підраховуємо групові (середні) «ваги»

критеріїв за формулою: $\alpha_j^0 = \frac{1}{p} \sum_{k=1}^p \alpha_{jk}^0 = \frac{1}{3} \sum_{k=1}^3 \alpha_{jk}^0$ і отримаємо 14 ненормованих вагових коефіцієнтів критеріїв (табл. 4, стовбець 3). А після застосування формули нормалізації (2) отримуємо нормовані ваги критеріїв (табл. 4, стовбець 4).

$$\alpha_i = \frac{\alpha_i^0}{\sum_{i=1}^n \alpha_i^0}, \quad i = \overline{1, n}, \quad \left(\sum_{i=1}^n \alpha_i = 1 \right).$$

(2)

У нашому випадку $n = 14$; $\sum_{i=1}^{314} \alpha_i^0 = 107$.

Таблиця 4

Нормовані вагові експертні коефіцієнти критеріїв

1	2	3	4
№ з/п	Критерії (f_i)	Групові ваги критеріїв (α_i^0)	Нормалізовані ваги критеріїв (α_i)
1	Інфраструктура	13	0,121
2	Медичні послуги	13	0,121
3	Власне житло	8,(3)	0,078
4	Дрібний бізнес	8,(6)	0,081
5	Клімат	8,(6)	0,081
6	Споживчий кошик	7,(6)	0,071
7	Податки	9,(6)	0,090
8	Екологія	8	0,074
9	Ступінь свободи	8,(6)	0,081
10	Ландшафт	6,(6)	0,062
11	Наявність теплового моря	5	0,046
12	Догляд за дитиною	3,(6)	0,076
13	Соціальні допомоги	6	0,056
14	Право на інформацію	4,(6)	0,043

Джерело: авторська розробка

П'ятий крок – побудова інтегрального критерію якості для двох країн, складеного на підставі методу вагової згортки критеріїв, де враховуються отримані від експертів і нормалізовані оцінки локальних критеріїв та їх нормалізовані «ваги». Інтегральний критерій якості має вигляд:

$$F(A_i) = \sum_{j=1}^n \hat{f}_{ij} \cdot \alpha_j ,$$

де n – кількість показників (у нашому випадку $n = 9$),

α_j – ваги критеріїв (табл. 4),

\hat{f}_{ij} – нормалізовані експертні оцінки (табл. 2),

A_i – альтернативи, що відповідають двом країнам.

Тоді для Німеччини (з округленням до тисячних)

$$F_1 = 0,35 \cdot 0,121 + 0,51 \cdot 0,121 + 0,45 \cdot 0,078 + 0,61 \cdot 0,081 + 0,35 \cdot 0,081 + 1 \cdot 0,071 + 0,26 \cdot 0,09 + 1 \cdot 0,062 + 0,45 \cdot 0,046 + 0,13 \cdot 0,076 + 1 \cdot 0,056 + 0,23 \cdot 0,043 = 1,129.$$

А для України:

$$F_2 = 0,95 \cdot 0,121 + 0,9 \cdot 0,121 + 0,91 \cdot 0,078 + 0,9 \cdot 0,081 + 0,88 \cdot 0,081 + 0,58 \cdot 0,071 + 0,9 \cdot 0,09 + 0,77 \cdot 0,062 + 0,89 \cdot 0,046 + 1 \cdot 0,076 + 1 \cdot 0,056 + 0,92 \cdot 0,043 = 1,557.$$

Таким чином, коефіцієнт привабливості для України виявився вищим, ніж для Німеччини, з інтегральними показниками 1,129 і 1,557 відповідно. При залученні нових експертів, двоє з яких акцентували увагу на соціальних допомогах, зокрема для біженців та безробітних, а також на споживчому кошику, ми отримали інтегральні показники для Німеччини та України, які становили 0,5268 і 0,7596 відповідно [4, с.89-92]. Це свідчить про те, що навіть у найгіршому випадку інтегральний показник якості життя в Україні виявився вищим.

Отриманні результати підкреслюють важливість контекстуальних факторів і ставлять під сумнів низькі рейтинги України та високі рейтинги Німеччини, що може вказувати на невірогідність існуючих систем оцінки. Традиційні рейтингові системи, що використовуються для порівняння країн, можуть бути складені за критеріями, які не відображають повної картини реального життя, або бути спрямованими на створення враження про переваги одних країн над іншими, формуючи у громадян інших країн «почуття неповноцінності».

Також ймовірно, що рейтинги враховують певні цінності та перспективи, які можуть не відповідати реальному сприйняттю інших груп людей. Отже, важливо аналізувати ступінь привабливості країн за новою рейтинговою системою, враховуючи контекст і можливі методологічні обмеження, а також покладатися на власний досвід і сприйняття для кращого розуміння впливу різних факторів на якість життя.

Список використаних джерел

1. History of the Human Development Report, 2010. URL: <https://web.archive.org/web/20131104100358/http://hdr.undp.org/en/humandev/reports/>.
2. Helliwell J., Layard R., & Sachs J., Aknin J. D., De Neve L. B., & Wang J.-E. World Happiness Report 2023. New York: Sustainable Development Solutions Network, 2023. URL: <https://happiness-report.s3.amazonaws.com/2023/WHR+23.pdf>.
3. The Economist Intelligence Unit's Quality-of-Life Index. *The Economist*. 2012. URL: http://www.economist.com/media/pdf/QUALITY_OF_LIFE.pdf.
4. Романчук Л. А., Щитов Д. М., Мормуль М. Ф. Рейтингова система критеріїв привабливості країн (на прикладі Німеччини та України): порівняльний аналіз. Modern aspects of science. Česká republika: "Наукові перспективи", 2024. 43-th volume of the international collective monograph. С. 68-97. <http://perspectives.pp.ua/public/site/mono/mono-43.pdf>.
5. Дудка Ю. П. Рейтинги України у міжнародних вимірах та їх вплив на економічну безпеку. *Інвестиції: практика та досвід*. 2009. № 4. С.36-41.
6. Власне житло: більшість українців живуть на своїх квадратних метрах (інфографіка). 2020. URL: <https://news.finance.ua/ru/news/-/480368/sobstvennoe-zhile-bolshinstvo-ukraintsev-zhivut-na-svoih-kvadratnyh-metrah-infografika>.
7. Васюта В., Путря А., Пивоваров В. Стан розвитку малого підприємництва в Україні. Вісник Хмельницького національного університету: економіка. 2022. № 6. Т. 1. С. 160-163.
8. Форми ведення бізнесу в Німеччині у 2024 році. URL: <https://europortal.biz.ua/evropa/nimechchyna/biznes/>.
9. Короткий статистичний збірник «Україна та Німеччина». Київ: Державний комітет статистики України; Федеральне статистичне управління Німеччини, 2000. 40 с.
10. Клімат України / За ред. В. М. Липінського, В. А. Дячука, В. М. Бабіченко. Київ: Вид-во Раєвського, 2003. 343 с.
11. Споживчий кошик українця – 2024. URL: <https://www.buhoblik.org.ua/kadry-zarplata/vyplaty-kompensaczii-soczialnaya-zashhita/3363-spozhivchij-koshik.html>.
12. Сосовська О. Склад споживчого кошика в Україні. *Інноваційний розвиток та безпека підприємств в умовах неоіндустріального суспільства*. Луцьк: Волинський національний університет імені Лесі Українки, 2020. С. 194-196.
13. Транспорт, житло та продукти. Скільки грошей потрібно на життя в Німеччині у 2023 році. *РБК-Україна*. 2023. 28 липня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/travel/transport-zhitlo-i-harchuvannya-skilki-groshey-1690200753.html>.
14. Приходько А. Консультація по податках в Німеччині. 2023. URL: <https://prihodko.com.ua/poslugy/migracziya-do-yevropy/nimechchyna/>.

15. Мельник А. В. Ландшафти України. *Енциклопедія Сучасної України*. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2016. URL: <https://esu.com.ua/article-53161>.
16. Arbeitslosengeld 2 – основна підтримка безробітних у Німеччині. URL: <https://euportal.biz.ua/evropa/nimechchyna/roboata/arbeitslosengeld-2.html>.
17. Допомога безробітним у 2024 році. *РБК-Україна*. 2024. 2 березня. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/dopomoga-bezrobitnim-2024-rotsi-ka-minimalna-1707919674.html>.